

NEPROLAZNE VRIJEDNOSTI STARČEVIĆANSKE IDEOLOGIJE

(U povodu zbornika radova
»Pravaška misao i politika«)

Tomislav JONJIĆ
Zagreb

Znanstveni skup, koji su 27. i 28. travnja 2006. u Zlatnoj dvorani Hrvatskoga instituta za povijest pod naslovom »Pravaška misao i politika«, o 110. obljetnici smrti Ante Starčevića priredili spomenuti Institut i Društvo za hrvatsku povijesnicu, obiljem i raznolikošću tema te vrsnoćom priloga objavljenih u istoimenom zborniku tiskanom godinu dana kasnije, zorno pokazuje da je pravaštvo i u historiografskome i u političkom smislu neiscrpno vrelo nadahnuća.

U hrvatskoj povijesti vjerojatno nema političke ideje koja je tijekom stoljeća i pol s jačim magnetizmom privlačila najveće duhove, od ideje koju su početkom druge polovice XIX. stoljeća uobličili dr. Ante Starčević i dr. Eugen Kvaternik. Iako zbijana u uske stranačke okvire, ideja hrvatskoga državnog prava kao ključnoga etičkog, nacionalnog i političkog uporišta hrvatskih zahtjeva za samostalnošću i državnom neovisnošću, razmjerno brzo je prepoznata kao ideja koja je kadra mobilizirati i šire narodne slojeve. Ona je imala sve što jedna politička ideja treba imati: jasnoću, jednostavnost i bjelodanu etičku utemeljenost, a istodobno okus romantične subverzivnosti u odnosu na okoštali i nepopularni režim. U tom se smislu doista može kazati da je izrasla iz naroda. Samo time se može objasniti njezino zadivljujuće širenje u drugoj polovici XIX. stoljeća, samo to pokazuje zašto su se pod njezin barjak svrstali i vodeći hrvatski književnici toga doba: Novak i Kranjčević, Kovačić i Harambašić, Kumičić i Ogrizović, Matoš i čitava plejada njegovih *discipulusa*.

No ona je upravo zbog svoga političkog magnetizma znala postati propagandnim barjakom i onih društvenih snaga i političkih pokreta, koji s izvornim pravaškim ideološkim sustavom nisu imali previše veze. Naizgled paradoksalno, te široke mogućnosti njezine zlorabe — koje nisu ostale samo na doktrinarnoj razini, nego su se oživotvorile, nekad i u krajnje pogubnim oblicima — nisu argument protiv pravaške misli, nego su upravo dokaz njezine životne snage. Pravaštvo nije isprazna etiketa nego sustav mišljenja i način života. Upravo radi mnoštva onih koji su Starčevića i Kvaternika zloupotrebljavali, puko verbalno pozivanje na korifeje pravaške misli ne mora značiti njihovo nasljedovanje. No njihovo prešućivanje, ignoriranje ili ocrnjivanje zasigurno je jedan od pouzdanih pokazatelja napuštanje ideje hrvatske državne neovisnosti i slobode i prava pojedinca. I zato, ako je manipulacija pravaškom misli bila učestala do 1945., ona je i kroz te manipulacije utjecala na odgoj mla-

dih naraštaja. Tom je godinom ona postala tek sastavnim dijelom emigrantske popudbine. U domovini je otjerana u ilegalu. Te godine nastupa muk koji će, osim kratkog razdoblja Hrvatskog proljeća, kad se stiglo objaviti par knjiga i pregršt novinskih članaka, trajati sve do sloma komunizma i raspada Jugoslavije.

Za odnos jugoslavenskoga komunističkog režima prema Starčeviću i starčevićanstvu više su nego ilustrativni primjeri stradanja hrvatske mladeži zbog pukoga održavanja uspomene na Oca domovine. Skupina sveučilištaraca zagrebačkoga Sveučilišta suđena je 1954. i zbog posjeta Starčeviću grobu u Šestinama. Imotskim srednjoškolicima u *Hrvatskoj revolucionarnoj mladeži* na teret se 1959. stavljalo i čitanje Starčevićevih djela. (Kad ih se policija nije mogla dokopati, jer su se gimnazijalci branili da je *corpus delicti* prije uhićenja bačen u rijeku Vrljiku, *narodne vlasti* su iz sedamdesetak kilometara udaljenog Mostara doveli ronioce koji su *cerberskom* upornošću u rijeci tražili — knjigu! Na njihov žar, koji je po ustrajnosti i krvožednosti podsjećao na strast hijena, ništa nije utjecalo što je ionako slabo uvezana knjiga u rijeku, tobože, bačena nekoliko dana ranije, pa ni to što rijeka — ponornica — teče rubom povećih sela, i sve to u vrijeme kad je knjiga u seoskoj sredini uglavnom bila rijetkost. Grčevito nastojanje da se pribavi krunski dokaz *neprijateljske djelatnosti i izdaje naroda* bilo je snažnije od elementarne logike.) Omladinska skupina oko ubijenoga Ive Mašine suđena je 1959./60. i zbog dijeljenja Starčevićevih slika. A pisac ovoga osvrta živi je svjedok da su još sredinom osamdesetih godina zadušnicu za Starčevića, svakoga 28. veljače, uz malobrojne poštovatelje uveličavale i »čike u kožnim mantilima«, koje bi obješena brka i rječito raskrečenih nogu bdjele uz ulazna vrata šestinske crkve, čak ni ne hineći da sudjeluju u skromnome obredu. Likovi s crnim rukavicama neskriveno su demonstrirali *budnost* režima, svjedočeći tako svojom nazočnošću, između ostaloga, i činjenicu da Starčevićeva misao nije mrtva.

Šutnja o njoj tijekom postojanja komunističke Jugoslavije pokazuje da je predratni Krležin Starčević kao »jedini lampaš vu kermežljivoj noći« bio samo propagandni štit od predbacivanja za komunistički internacionalizam i manjak rodoljublja. Kasnije (i osobito današnje) natege o Cesarčevoj fascinaciji Kvaternikom i pravaštvom svim se silama trse previdjeti da se taj istaknuti komunistički književnik pravaštvom bavio samo u onoj mjeri u kojoj se ono moglo dovoditi u odnos prema Rusiji (»matuški«, kako je Cesarec tepao »prvoj zemlji socijalizma«) i u mjeri u kojoj se mogla konstruirati veza s Pariškom komunom. Malo Hrvatske, a još manje Starčevića i starčevićanstva ima i u Cesarčevoj drami *Sin domovine*, koja se nerijetko kuša zaodjenuti u veličanstvenu odu pravaškom nadahnuću tzv. hrvatske ljevice. Umjesto u hrvatskoj misli, ona je svoj okvir tražila i našla u jugoslavenskome i slavenskom okviru, pa je iz te perspektive sasvim logičan rekvijem koji je 1953., one iste kad je svoje umorne oči sklopio *genijalni vođa naprednog čovječanstva, generalissimus Staljin*, a u Hrvatskoj potučeni i zadnji ostatci oružanoga otpora komunističkoj Jugoslaviji, upravo Krleža otpjevao Starčeviću, proglašivši ga »mrtvom formulom na političkom groblju«. I zato nije puka slučajnost da se iz kruga krležijanaca i krležologa (poput Stanka Lasića) u novije vrijeme upravo Starčevićeva misao — misao koju Hrvati stoljeće i pol ističu kao misao slobode i prava — hoće proglasiti odgovornom za monološku svijest koja nerijetko vlada u našem javnom i kulturnom životu. Na taj se način — zajedljivošću koja resi konvertite nespremne na potpuno suočavanje s vlastitom proš-

lošću — Starčevićovo bezuvjetno ustrajanje u načelima prestaje smatrati vrlinom i krepošću čak i u doba kad se sa svih strana vapi za načelima, za dosljednošću i osobnom čestitošću političara. A kad ustrajanje u načelima i bezuvjetno zagovaranje hrvatske državne neovisnosti postane krivcem za tobože dogmatski, nesnošljiv duh, onda se neminovno relativizira odgovornost svih onih koji su sve svoje sile i sav svoj život utrošili u negaciju tih načela i toga cilja. Formula je savršeno jednostavna: ako je starčevićanstvo negacija slobode i prava, onda je u potrazi za tim vrijednostima svaki drugi put bio potencijalno opravdan. Ali, vrijeme je pokazalo da su stvari ipak malo drugačije, i da se svaki drugi put pokazao stranputicom. Vrijeme je pokazalo i to, da Hrvatska može opstati bez Jugoslavije, i to ne samo bez one kojoj je na čelu bio *Petrus Primus Serbiae Victricis Rex*, nego i bez *titovskoga rješenja* balkanske jednadžbe.

*

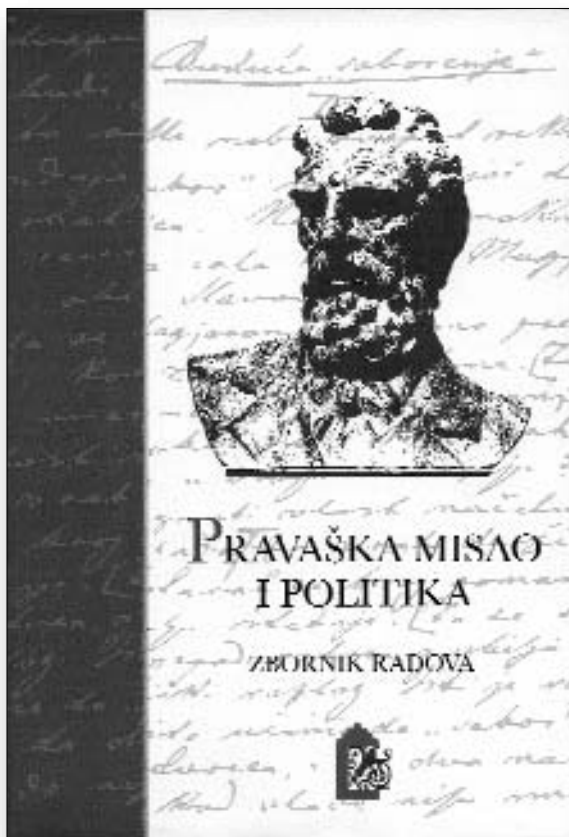
Znanstveni skup, koji su 27. i 28. travnja 2006. u *Zlatnoj dvorani* Hrvatskoga instituta za povijest pod naslovom »Pravaška misao i politika«, o 110. obljetnici Starčevićeve smrti, pod pokroviteljstvom Hrvatske stranke prava i uz pomoć Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa priredili spomenuti Institut i Društvo za hrvatsku povijesnicu, obiljem i raznolikošću tema te vrsnoćom priloga objavljenih u istoimenom zborniku tiskanom godinu dana kasnije (326 str., ilustr., uredili Jasna Turkalj, Zlatko Matijević i Stjepan Matković), zorno pokazuje da je pravaštvo i u historiografskome i u političkom smislu neiscrpno vrelo nadahnuća. U zbornik je uvršteno trinaest znanstvenih članaka te autobiografski članak Gorana Ante Blažekovića, koji se bavi obnovom Hrvatske stranke prava 1990., njezinim djelovanjem neposredno poslije obnove i uzrocima raskola.

Iako nejednake vrijednosti, znanstveni članci pružaju uglavnom zaokruženu sliku pravaške misli i politike do 1918., te u drugoj polovici tridesetih godina XX. stoljeća. Nakon uvodnih napomena o Starčeviću iz pera Marjana Diklića, jednog od najboljih poznavatelja razvitka pravaštva u Dalmaciji, Jasna Turkalj se potanje bavi pravaškim pokretom u 80-im godinama XIX. stoljeća, tj. razdobljem kad je pokret doživio punu afirmaciju i postao jednom od dominantnih duhovnih i političkih struja u banskoj Hrvatskoj. Njezina je studija zanimljiva i zbog raščlambe strukture izabranih pravaških zastupnika u to doba po teritorijalnim i profesionalnim kriterijima. Marina Diklić piše o prodoru pravaške misli u Dalmaciju u poslijeporodnom razdoblju, u svjetlu političkih previranja u redovima narodnjaka, autonomaša i srpskih zastupnika. Uz bok tom tekstu stoji *croquis* Mire Kolar-Dimitrijević u gospodarskim pogledima pravaških prvaka, koji potiče na nova istraživanja o stajalištima A. Starčevića i E. Kvaternika, a potom i njihovih sljedbenika, prema ključnim pitanjima gospodarske izgradnje i suverenosti Hrvatske u dualistički uređenoj Monarhiji. Dosadašnje predodžbe o manjku pravaškoga, napose Starčevićeva interesa za gospodarska pitanja, očito odudaraju od činjenica.

U sklopu osvrta na pokušaj izgradnje »pravaške« džamije u Zagrebu 1908., Zlatko Hasanbegović problematizira Starčevićev i starčevićanski pozitivan odnos prema islamu i bosanskohercegovačkim muslimanima. Taj za hrvatske prilike skoro revolucionarni zaokret, kojim se hrvatski nacionalizam konstituira kao moderna ideologija viševjerske nacije, po Hasanbegoviću, izvire iz Starčevićevih filozofskih uvjerenja, ali

i iz njegova posvemašnjeg otklanjanja austroslavizma, slavenstva i jugoslavenstva. Raskid s ilirizmom i jugoslavenstvom kao njegovim »produžetkom« odnosno »zabludom i najvećom pogibelji za hrvatski narod« doveo je Starčevića do uvjerenja da su bosansko-hercegovački muslimani i u etničkome i u kulturnom pogledu sastavni dio moderne hrvatske nacije. Tu koncepciju, koja je zamišljena i kao ključ rješenja sudbine Bosne i Hercegovine, u cijelosti je baštinio Starčevićev nasljednik dr. Josip Frank. Iz njegova je kruga u vrijeme aneksije Bosne i Hercegovine potekla zamisao o gradnji džamije u Zagrebu, koja će svoje ostvarenje dobiti tek u doba Nezavisne Države Hrvatske (kad će poticaj i ohrabrenje doći opet iz istoga, starčevićansko-frankovačkoga kruga). Činjenica da je prvi prilog za džamiju uplatio jedan profesor (katoličkoga) crkvenog prava ilustrativan je za stanje duha tadašnjih hrvatskih nacionalista.

Tekstovi Stjepana Matkovića (»Između starog i modernog pravaštva«) i Jure Krište (»Kad pravaši pođu različitim putovima: Frano Supilo i Josip Frank o 'novom kursu'«) komplementarni su i ujedno, u političkom smislu, najintrigantniji dijelovi zbornika. Krišto s pravom zaključuje da još i danas traje rascjep u hrvatskome političkom životu koji je Većeslav Wilder prije devet desetljeća opisao kao sukob između dva glavna smjera. Jedan čini Hrvatsko-srpska koalicija (odnosno snage koje se zalažu za jugoslavensko rješenje hrvatskog pitanja), a drugi je oličan u frankovcima koji ostaju na hrvatskoj koncepciji i onda kad je njezino rješenje moguće samo u okviru Austro-Ugarske Monarhije. Korijene tog rascjepa valja tražiti još u razvitku i u raskolu Stranke prava. Više od jednoga stoljeća u jugoslavenskoj historiografiji prevladava shvaćanje da je »modernog pravaštva« zapravo negacija »izvornoga«. Pojam »modernoga pravaštva« od početka ima porugljivo značenje i uvijek se veže uz osobu Josipa Franka. U iznimno vrijednoj monografiji *Čista stranka prava 1895.-1903.* (Zagreb, 2001.) Matković je dokazao da su mnoge optužbe na Frankov račun motivirane isključivo političkim razlozima, pa i u ovdašnjem članku ustraje u ocjeni »da se pojam modernog pravaštva ne može promatrati kao devijacija ishodišnog pravaštva«. Radi se jednostavno o taktičkoj prilagodbi zahtjevima koje su postavljale objektivne okolnosti i perspektive. Istodobno je Frankova djelatnost, osim obilnih plodova u organizacijskom pogledu, omogućavala prodor suvremenih ideja u hrvatski javni život i gospodarsko-kulturnu afirmaciju hrvatstva. No spor koji je zametnut u posljednjem desetljeću XIX. stoljeća, kulminirat će u vrijeme »politike novoga kursa«. Mjestimice polemičkim tonom, Krišto upozorava na različit odnos jugoslavenske (pa i hrvatske »jugoslavenstvujuce«, kako ju Krišto naziva) historiografije prema Franku i Franu Supilu. Potonjega se i danas veliča, čak dotle da se previđaju njegovi antijudaistički ispadi, njegovo odricanje od Bosne i Hercegovine i njegova spremnost da se ne jedino hrvatski ciljevi, nego i samo hrvatsko ime podredi zajednici sa Srbima i ideji jugoslavenstva, što je dijametralno suprotno njegovim mladenačkim tekstovima u kojima odiše starčevićanski duh. Nasuprot tome, Franka se i danas smatra odioznim, iako je pokazivao više širine i snošljivosti prema inovjernim »žiteljima Kraljevine Hrvatske«, i makar je povijest dala za pravo njegovim proročanskim riječima iz 1905., da je politika Hrvatsko-srpske koalicije »kobno sjeme« posijano po hrvatskom narodu. Na točnost tog proročanstva, koje se u Hrvatskoj i danas prešućuje, davne je 1970. hrabro upozorio Srećko Lipovčan, zapisavši u eseju pod naslovom »Zašto je baš tako

kako jest?» i sljedeću misao: »Koalicionaška 'oportunistička i kvietistička politika (...) po posljedicama za zbiljske (hrvatske) interese bila je daleko pogubnija no ona frankovaca...«. A teško je ne složiti se s Krištinom zaključnom ocjenom, da se moćna prisutnost svijesti o Supilovu navodnom rodoljublju i Frankovoj izdaji hrvatstva može objašnjavati samo jednim: »snažnom prisutnošću ideje jugoslavenstva«, koja je potka različite ocjene tih dvaju hrvatskih političara. Autorova ocjena Frankove politike iznimno je pozitivna: on je, sa svojim »ne baš brojnim sljedbenicima, bio hrvatska iznimka, iverje koje plavi u moru hrvatske nedosljednosti, malodušja i nevjere u sebe, ali tako svjedočeći o nekim trajnim vrijednostima hrvatskoga duha i iskonosti«.

Matkovićeve i Krištine ocjene dopunjuje članak Marka Trogrlića o hrvatskome pitanju u korespondenciji J. Franka i austrijskoga generala i ministra rata M. von Auffenberg-Komarówa 1908. — 1911., kao i Lipovčanov tekst o Matoševim sudovima o A. Starčeviću. Kao i niz drugih važnih hrvatskih književnika, Matoš se duhovno oblikovao na pravaškim idejama i vjerojatno je jedan od najzaslužnijih za njihovo promicanje u literaturi i u kulturi uopće. Do 1909. odani sljedbenik Starčevića i Franka, te godine napušta Franka, ali će mu dvije godine kasnije, u nekrologu s važnim autobiografskim crtama, priznati da je bio jedan od rijetkih, ako ne i jedini, koji je

»šah politički igrao glavom, a ne srcem«. Pozitivna ocjena J. Franka proizlazi i iz teksta Zorana Grijaka o doprinosu vrhbosanskoga nadbiskupa Josipa Stadlera djelovanju Stranke prava u Bosni i Hercegovini tijekom Prvoga svjetskog rata. Grijak, nesumnjivo najbolji poznavatelj Stadlerove političke djelatnosti i pisac iznimno vrijedne monografije o prvome vrhbosanskom nadbiskupu, u svome članku pokazuje da Stadler nije bio samo promatrač političkih previranja, nego i njihov vrlo angažirani sudionik. Glavni tokovi njegove djelatnosti podudarali su se s politikom Frankova kruga, a sâm se nadbiskup znao izjasniti pristašom pravaške stranke. U tom su smislu, ocjenjuje Grijak, netočne i nepravedne ocjene koje Stadlera ističu kao zapreku katoličko-muslimanskoj suradnji odnosno afirmaciji hrvatske nacionalne misli među bosanskim muslimanima. Unatoč nekim javnim istupanjima koji bi mogli potkrjepljivati takvu ocjenu, Grijak smatra da je Stadler bio zagovornik katoličko-muslimanske suradnje, ali je polazio od realnih činjenica, tj. od uvjerenja da hrvatska nacionalna svijest, zbog niza okolnosti, nema previše duboke korijene ni među katolicima, dok je kod muslimana u to doba ograničena na uski intelektualni krug. To je, prema Grijaku, dovelo i do korekcije frankovačke trijalističke koncepcije, jer se u novim prilikama ocijenilo da bi specifični subdualizam u perspektivi bio najdjelotvorniji put za ujedinjenje hrvatskih zemalja i pobjedu nacionalnointegracijske ideologije.

Tekst Z. Matijevića »Politika i sudbina: Dr. Ivo Pilar i njegova borba za samostalnost hrvatskog naroda« zapravo nije tek rasprava o Pilarovu odnosu prema Starčeviću i pravaškoj misli, nego je nacrt monografije o jednom od najsnažnijih i najsvestranijih hrvatskih intelektualaca s kraja XIX. i u prvoj polovici XX. stoljeća. Zbog njegove iznimne izobrazbe, zapanjujuće širine interesa i sposobnosti da događaje ne promatra i analizira samo na površinskoj razini, Pilarova se politička razmišljanja i njegovi pokušaji da iz pozadine osigura interese hrvatskoga naroda stalno susreću i isprepliću s pravaškom ideologijom. Iako neki objavljeni fragmenti upućuju na to da je prema Starčeviću bio kritičan zbog svog uvjerenja da je pravaški *pater familias* bio nesklon praktičnoj politici i da je time nehotice pomogao da se Hrvati ne (na)uče prakticirati vlast odnosno vladati, Pilar se u presudnome razdoblju Prvoga svjetskog rata našao na istim pozicijama na kojima su bili frankovci odnosno, točnije, u svojim je analizama, procjenama, pa i u konkretnim koracima prednjačio u težnji da se hrvatsko pitanje riješi u *frankovačkom* smislu. U istome članku Matijević analizira i Pilarov odnos prema Radićevoj i Mačekovoj Hrvatskoj (pučkoj-republikanskoj) seljačkoj stranci, zadirući tako u razdoblje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Jedan zanimljiv fragment pravaške politike iz toga doba objavio je Ivica Miškulin u skici za portret svećenika pravaša Jurja Tomca. Budući da je djelovanje Hrvatske stranke prava od 1918. do zabrane 1929. dosad u historiografiji uglavnom neistraženo, Miškulinov tekst potiče i raspravu o tome kako su na pravašku misao gledali utemeljitelji seljačkoga pokreta, braća Antun i Stjepan Radić. Mario Jareb, pak, analizira odnos hrvatskih nacionalista prema Starčeviću i njegovu djelu od atentata u Marseilleu (1934.) do proglašenja Nezavisne Države Hrvatske (1941.). Vrijeme je to burnih političkih previranja i ideoloških sukoba na svjetskoj razini, koji su se odražavali i na intelektualno i političko oblikovanje nacionalističkih redova. U tom sklopu Jareb dolazi do zaključka da je pogrešno poistovjećivati nacionalističke redove

u Hrvatskoj s ustaškim pokretom, iako je većina radikalnih protivnika jugoslavenske države na određeni način priznavala političko vodstvo Ante Pavelića, počesto bez ikakvih jasnijih predodžbi o ustaštvu. Na koncu knjige uvršten je, kao što je spomenuto, važan autobiografski zapis G. A. Blažekovića, jednog od obnovitelja Hrvatske stranke prava 1990., bez kojega ne će biti moguće pisati povijest djelovanja te stranke i analizirati uzroke njezina raskola, te potonjih uspona i strmoglavih padova. Međutim je Blažeković od početka pripadao struji koja je, bez ikakve sumnje, uživala potporu najvećega broja stranačkih pristaša, uredništvu zbornika ne će se moći predbaciti da se uvrštenjem njegovog teksta svrstalo uz neku od frakcija koje su se posljednjih petnaestak godina konstituirale kao zasebne stranke, budući da su mnogi drugi akteri tih neveselih stranica suvremenoga pravaštva svoje uspomene već ranije objavili.

Čitav je zbornik, dakle, nezaobilazan za studij pravaške misli i politike, čije istraživanje i znanstvena obrada u razdoblju između dva svjetska rata, u doba Nezavisne Države Hrvatske i u poslijeratnoj emigraciji čeka, nažalost, buduća, bolja vremena...